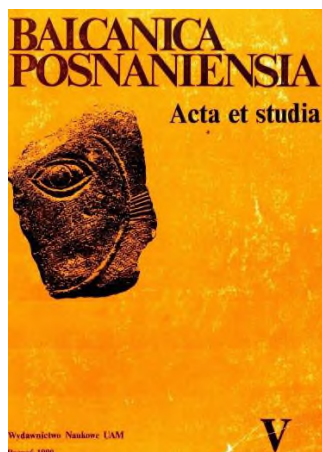

Parnicki-Pudelko Stefan,
Ambona wczesnochrześcijańskiej bazyliki biskupiej w Novae, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1990, t. 5, s. 287–308.

<https://doi.org/10.14746/bp.1990.5.22>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52701>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

AMBONA Wczesnochrześcijańskiej bazyliki biskupiej w Novae

STEFAN PARNICKI-PUDEŁKO

ABSTRACT. Parnicki-Pudełko Stefan, *Ambona wczesnochrześcijańskiej bazyliki biskupiej w Novae* (The pulpit in the early Christian basilica of the bishop at Novae). *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, V, Poznań 1990, Adam Mickiewicz University Press, pp. 287 - 308, 21 figs. ISBN 83 - 232-0007-6. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

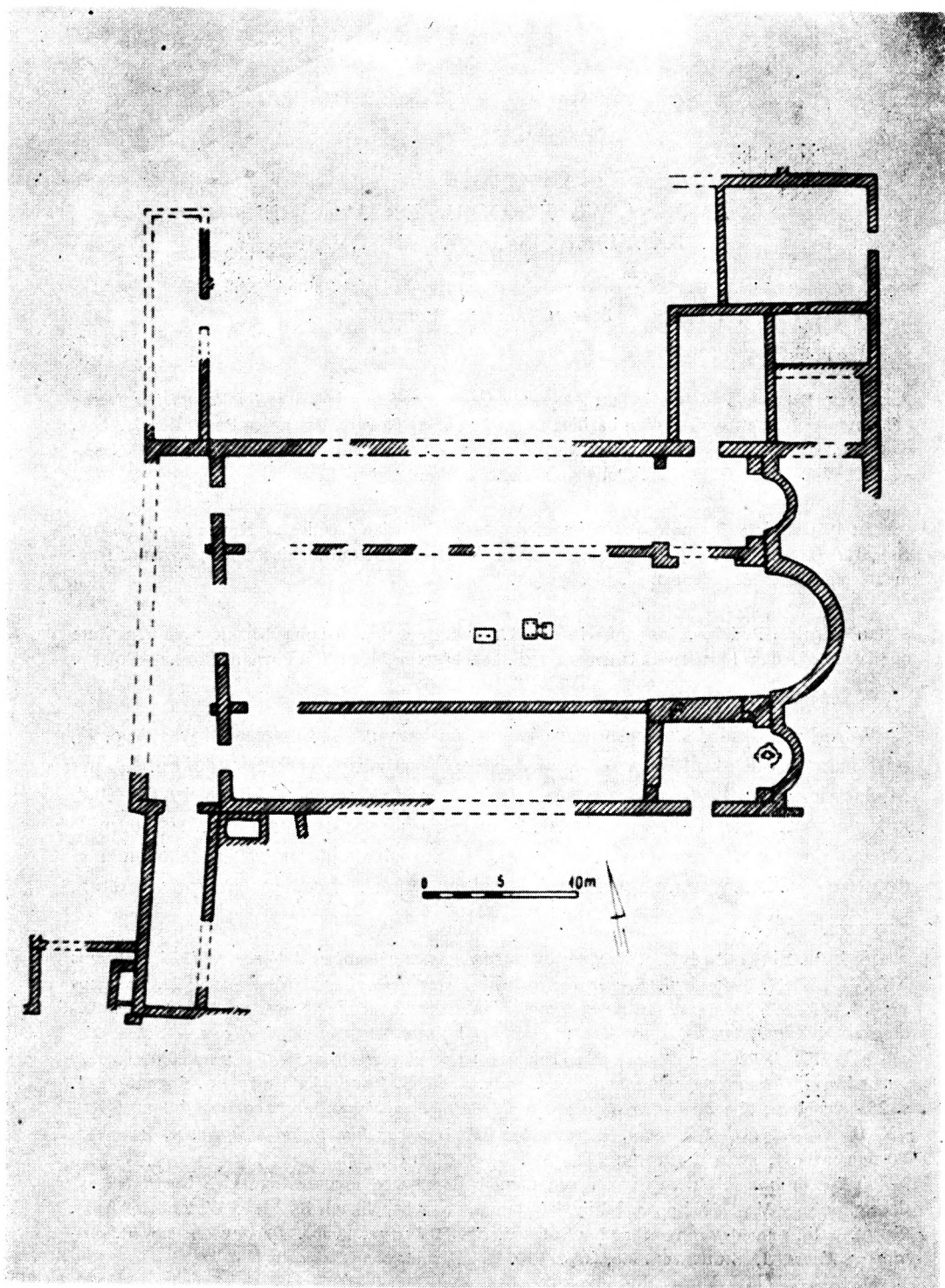
In 1980 and 1982 among the relics of the early Christian basilica at Novae (now Svištov, Bulgaria) fragments of a pulpit were found. In the article the author describes particular fragments and tries to reconstruct the pulpit.

Stefan Parnicki-Pudełko, Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Institute of History of Adam Mickiewicz University), ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, Polska – Poland.

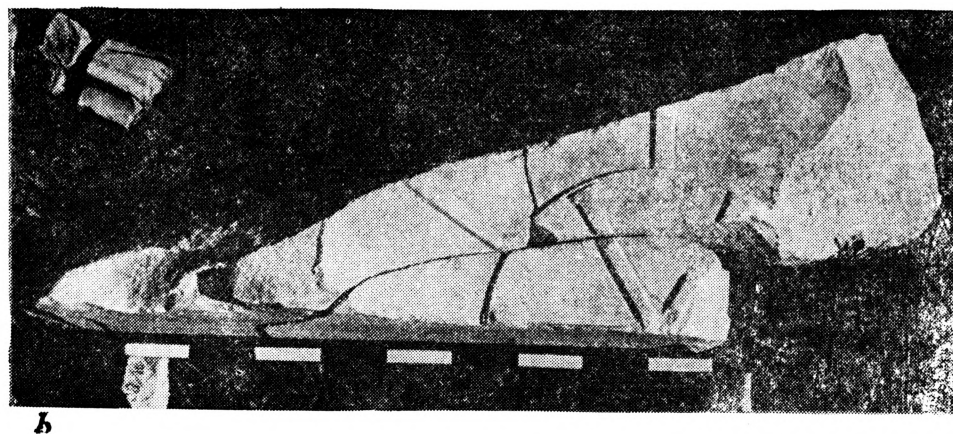
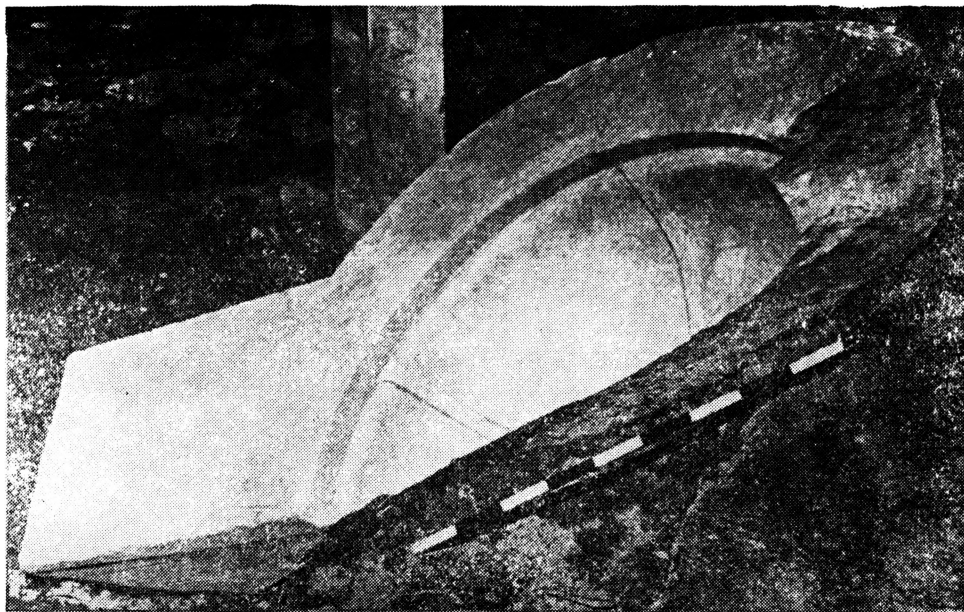
Wśród pozostałości wczesnochrześcijańskiej bazyliki biskupiej w Novae (ryc. 1), odsłanianych od roku 1976 przez ekspedycję archeologiczną Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza¹, odkryto podczas sezonów wykopaliskowych w latach 1980 i 1982 kilkanaście fragmentów okazałej marmurowej ambony z dwustronnymi schodami². Na ich podstawie dokonałem hipotetycznej rekonstrukcji obiektu; przekazałem ją do druku w XXXV tomie rocznika *Archeologia* w ramach wstępnego sprawozdania

¹ S. Parnicki-Pudełko, *Recherches archéologiques polonaises à Novae en 1976*, *Latomus* XXXVI 1977, s. 808; idem, *Recherches archéologiques polonaises à Novae en 1978*, *Latomus* 1980, s. 891 - 897; idem [w zbiorowym sprawozdaniu z wykopalisk w Novae w 1976 r.], w: *Archeologia* XXIX 1978 (1979), s. 140 - 141; idem, *Rejon forum – Odcinek X, Novae – Sektor Zachodni 1976, 1978. Wyniki badań wykopaliskowych ekspedycji archeologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, kier. nauk. i red. S. Parnicki-Pudełko, Poznań 1981, s. 25 - 45; idem, *The Early-Christian Episcopal Basilica in Novae*, *Archaeologia Polona* XXI - XXII 1983, s. 241 - 270; idem, *Wczesnochrześcijańska bazylika biskupia w Novae*, *Balcanica Posnaniensia*, I, Poznań 1984, s. 271 - 304.

² Typ ambony z dwustronnymi schodami był we wczesnochrześcijańskich bazylikach od drugiej połowy V w. dość powszechny. Występuje on w bazylikach Bliskiego Wschodu, Afryki, Grecji, Italii, a między innymi też i w Bułgarii, Ch. Delvoye, *Ambo. Reallexikon zur byzantinischer Kunst*, I, Stuttgart 1966, szp. 130.

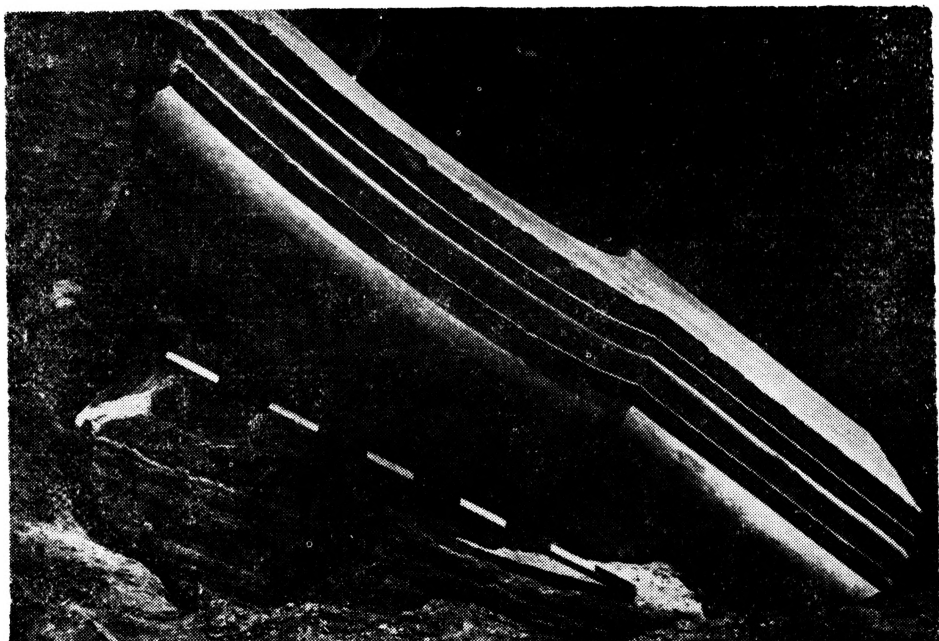

Ryc. 1. Novae. Rzut poziomy bazyliki biskupiej. W nawie środkowej wrysowano fundamentowe bloki ambony.

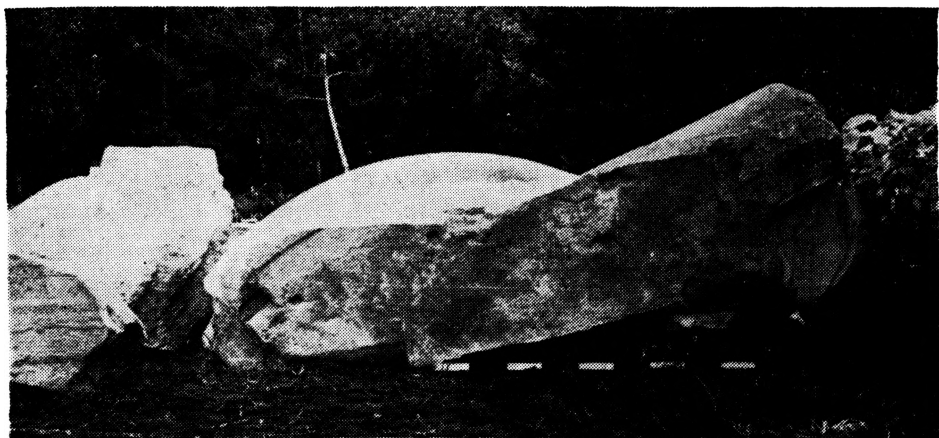

Ryc. 2. Novae. Fragmenty marmurowego balkonu ambony. Strona dolna: a — fragment największy; b — fragmenty środkowej części balkonu. Fot. autor

z wykopalisk w Novae w roku 1982. Dalsze studia nad tymi zabytkami i nad materiałami porównawczymi umożliwiły mi dokonanie pewnych korekt, a przede wszystkim dość istotnych uzupełnień tamtej rekonstrukcji, które zamierzam przedstawić w niniejszym referacie. Dla jasności obrazu uważam za celowe powtórzenie na tym miejscu tych partii materiałowych oraz wniosków z poprzedniej publikacji, które pozostają nie zmienione.

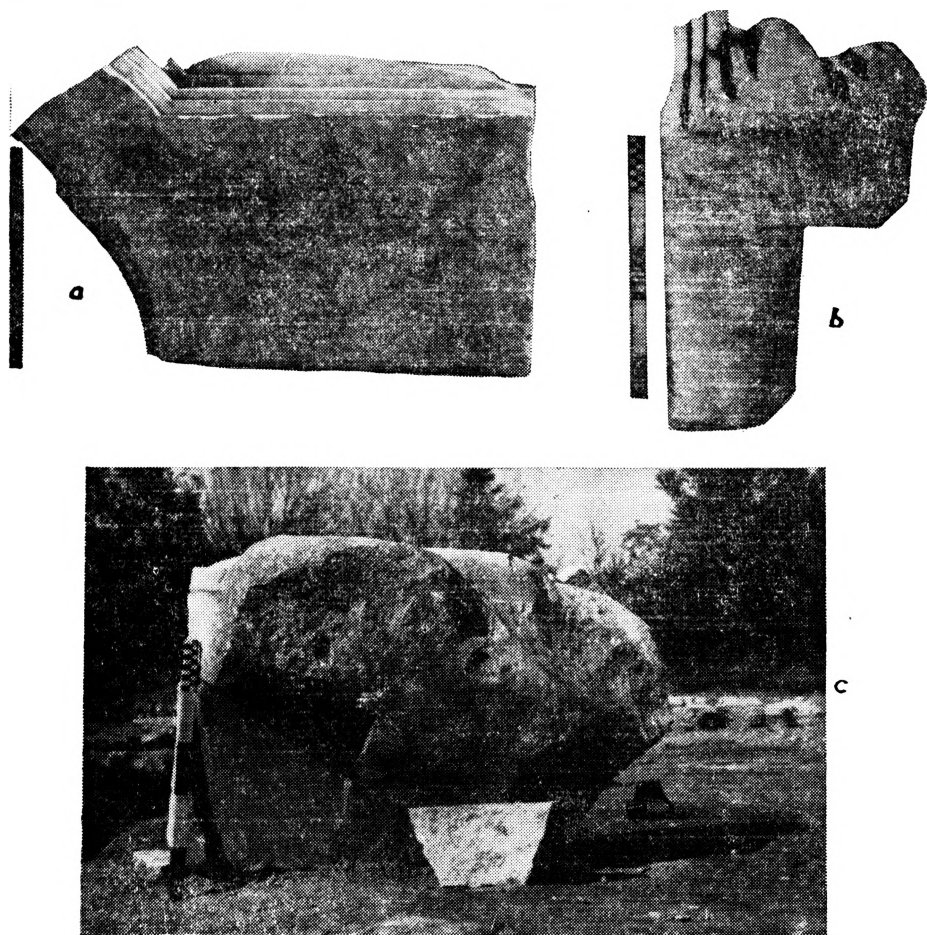
a

b

Ryc. 3. Novae. Największy fragment balkonu ambony: a — strona boczna; b — strona górna.
Fot. autor

Prawie wszystkie fragmenty ambony zostały znalezione na terenie środkowej nawy bazyliki we wschodniej jej części, głównie w jamach poniżej posadzki budowli, wykopanych tam zapewne przez średniowiecznych użytkowników terenu bazyliki, zniszczonej prawdopodobnie na przełomie VI i VII w. Największe fragmenty pochodzą z balkonu ambony (ryc. 2 - 4), które też najwcześniej można było zidentyfikować.

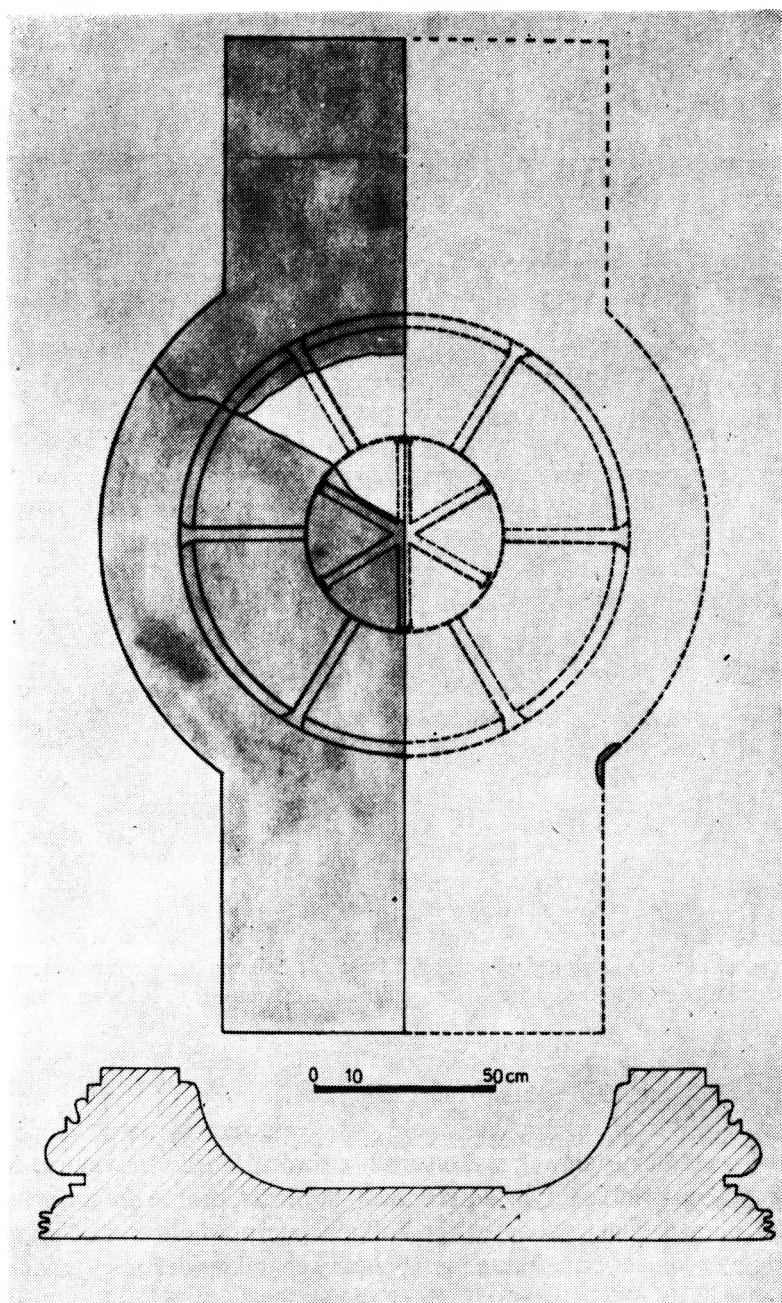

Ryc. 4. Novae. Drugi pod względem wielkości fragment balkonu ambony: a – strona dolna; b – strona boczna i przednia; c – strona górna. Fot. autor (a) i A. Biernacki (b, c)

kować. Na ich podstawie już po odkryciach 1980 r. opracowałem rysunkową rekonstrukcję balkonu, którą następnie skorygowałem po badaniach przeprowadzonych w roku 1982 (ryc. 5)³. Balkon składał się z dwóch niewątpliwie podobnych kształtem i wielkością połówek wykonanych z dwóch bloków marmuru. Mimo że z jednej z tych połówek odkryto dotychczas tylko jeden drobny fragment, ustalenie szczegółów obrazu tylnej strony całego balkonu nie powinno budzić wątpliwości. Ze względu na geometryczną formę i symboliczny charakter dekoracji, znany z wielu innych tego rodzaju obiektów, obraz ten na obu połówkach musiał być identyczny⁴.

³ Parnicki-Pudełko, *Wczesnochrześcijańska bazylika*, s. 282 - 287, ryc. 15.

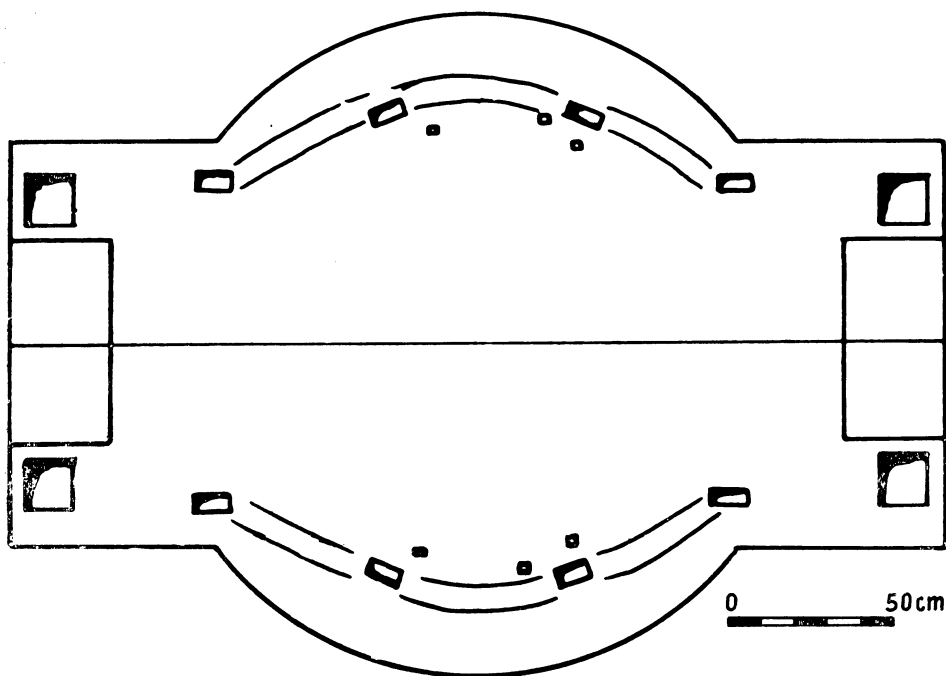
⁴ Np. na dolnej stronie balkonu wczesnochrześcijańskiej ambony bazyliki w Kos. A. K. Orlandos, *He ksylostegos palaiochristianike basilike tes mesogeiakas lekanes*, I, II, Athenai 1954, s. 557, ryc. 523.

Ryc. 5. Novae. Rekonstrukcja dolnej strony i przekrój pionowy balkonu ambony. Rekonstrukcję opracował autor. Rys. S. Waligóra

Mniej natomiast dokładnie odtworzyć można górną powierzchnię balkonu – wobec znacznego jej zniszczenia. Środkowa część balkonu była kolista. Jej dolna średnica wynosiła 1,69 m. Po obu przeciwnych jej stronach znajdowały się prostokątne występy służące do oparcia balkonu na podporach. Długość owych występów mierzona po ich bocznych stronach wynosiła 0,77 m, szerokość 1,05 m. Całkowita długość balkonu łącznie z obydwooma wystęпами wynosiła 2,80 m; grubość 0,50 m. Dolna strona balkonu (ryc. 2, 4a, 5) zawierała wgłębienie w formie czaszy o średnicy 1,24 m i głębokości około 0,30 m. Środkowa część „czaszy” ozdobiona była wykutym w płaskim reliefie monogramem Chrystusa w formie sześcioramiennego krzyża w kole. Od brzegów koła ku brzegom „czaszy” wybiegało sześć reliefowych pasów stanowiących pod względem formy i symboliki odpowiedniki monogramu w centralnym kole. Boki balkonu, zarówno części kolistej, jak i prostokątnych występów, miały bardzo precyzyjnie opracowane profilowanie złożone z wgłębień, uskoków i półwałków (ryc. 3a, 4b, 5). Profilowane boki rozszerzały się ku górze, toteż górna powierzchnia balkonu była o około 40 cm szersza od dolnej. Średnica górnej kolistej części balkonu wynosiła więc 2,09 m, a szerokość prostokątnych występów 1,45 m. Przy obu krawędziach prostokątnych występów balkonu, pośrodku ich górnej strony, wykute były prostokątne wgłębienia stanowiące niewątpliwie najwyższe stopnie schodów prowadzących z dwóch stron na ambonę (ryc. 3b, 4c, b, 6). Szerokość tych stopni wynosiła 0,29 m, wysokość 0,21 m, długość 0,30 m i 0,35 m. Całkowita więc długość stopni na obu połówkach balkonu wynosiła od 0,60 do 0,70 m.

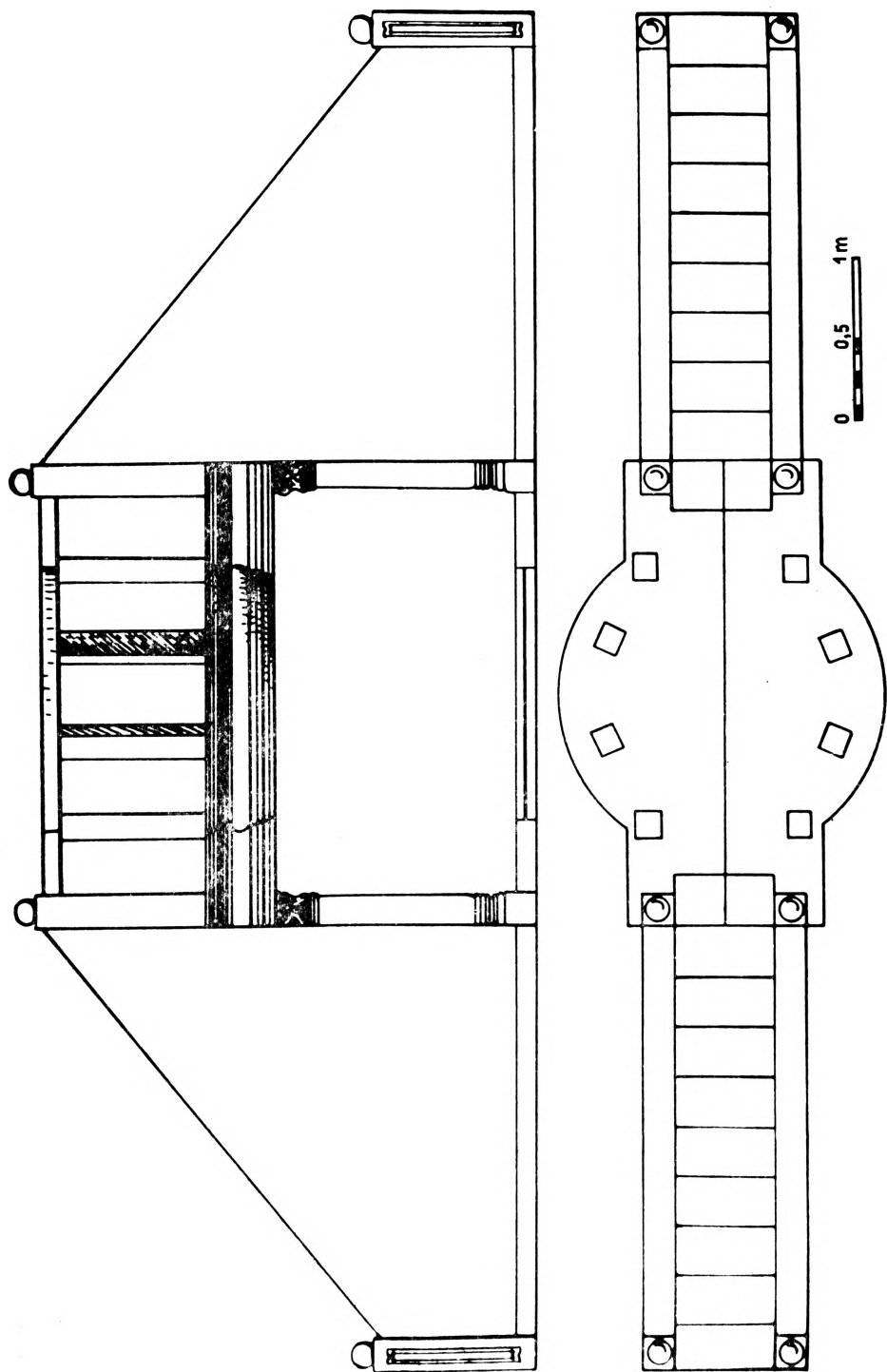
Na górnej stronie balkonu częściowo zachowały się też wgłębienia służące do mocowania w nich słupków balustrady. W dość dobrym stanie zachowało się obok stopnia na drugim co do wielkości fragmencie balkonu kwadratowe wgłębienie o wymiarach 0,15 m × 0,15 m (ryc. 4c, b, 7) przeznaczone do osadzenia w nim dolnej części słupka. Na dnie tego wgłębienia wykute jest małe, okrągłe wgłębienie przeznaczone najprawdopodobniej dla czopa łączącego słupek z blokiem balkonu. Przypuszczalnie kwadratowe jak tamto wgłębienie wykute było również na obecnie częściowo zniszczonej powierzchni górnej największego fragmentu tej samej połówki balkonu, przy krańcu jego prostokątnego występu. Cztery inne wgłębienia, których ślady zachowały się pomiędzy tamtymi w odległości nieco ponad 0,20 m od brzegu górnej powierzchni balkonu, miały wymiary mniejsze od tamtych. Te, które wobec lepszego stanu zachowania udało się wymierzyć, mają 0,07 - 0,105 m długości, 0,05 m szerokości i 0,035 m głębokości. Najprawdopodobniej tkwiły w nich tylko czopy słupków. Odległości między wgłębieniami wynoszą od 0,34 do 0,35 m. W odległości kilku cm od narożników wszystkich tych wgłębień znajdują się małe, kwadratowe wgłębienia przeznaczone zapewne do osadzenia w nich jakichś elementów usztywniających słupki i przez to samo wzmacniających balustradę. Na zachowanej połówce balkonu było więc ustawionych 6 słupków balustrady. Taka sama liczba słupków powinna być ustawiona na drugiej – nie zachowanej – połówce balkonu. Na górnej powierzchni największego fragmentu balkonu zachował się fragment płytkiego wgłębienia w formie pasa szerokości 0,06 m, biegnącego między prosto-

Ryc. 6. Novae. Rekonstrukcja górnej strony balkonu ambony. Oprac. autor. Rys. S. Waligóra i L. Fijał

kątnymi wgłębieniami, a przeznaczonego najprawdopodobniej do ustawienia w nim płyt balustrady (ryc. 3b). Nie ma na razie danych do ustalenia, czy nad balkonem znajdował się baldachim, który mógłby podtrzymywać narożne słupki balustrady.

Funkcję podpór ambony pełniły fragmentarycznie zachowane kolumny z akan-towymi kapitelami, opracowane łącznie z przylegającymi do nich z jednej strony płytami. Dotychczas odkryto kilka marmurowych fragmentów tych podpór, a mianowicie 3 dolne ich części złożone z podstawy i spoczywającej na tej podstawie profilowanej bazy kolumny i 5 fragmentów kolumn, w tym jeden z podstawą, a dwa z dobrze zachowanymi kapitelami (ryc. 8, 9). Najlepiej zachowana podstawa podpory wraz z bazą kolumny ma 0,375 m wysokości (ryc. 10, 11). Sama baza kolumny złożona z 5 torusów i jednego trochilusa wysoka jest na 0,175 m, średnica trzonu kolumny zachowanego tu w drobnym tylko fragmencie wynosi 0,18 m. Średnica trzonów innych kolumn waha się od 0,18 do 0,185 m. Grubość podstawy podpór wynosi od 0,22 do 0,24 m. Z odkrytych dotychczas fragmentów nie można zestawić całej podpory, toteż trudno jest dokładnie ustalić pierwotną wysokość tych podpór, których musiało być cztery – ustawionych pod narożami prostokątnych występów balkonu. W ambonie bardzo zbliżonej do naszej pod względem struktury i wielkości balkonu, której liczne elementy wydobyto przed kilkanaście laty z dna morza w pobliżu Syrakuz (Marzameni), wysokość podpór składających się z kolumny i połączonego z nią pilastra

Ryc. 7. Novae. Rzut poziomy i schematyczna rekonstrukcja widoku bocznego ambony. Oprac. autor. Rys. S. Waligóra i L. Fijał

Ryc. 8. Novae. Fragment górnej części podpory balkonu ambony wraz z fragmentem bocznej oprawy schodów ambony.
Fot. autor

wynosi 1,59 m⁵. W dostępnej mi publikacji tej ambony nie jest podany wymiar średnicy kolumn, toteż trudno jest wnioskować, na ile rozmiary kolumn ambony z Novae odpowiadają tamtym. Prawdopodobnie jednak były do nich bardzo zbliżone — jak bardzo zbliżone były rozmiary i sposób opracowania balkonów obydwu ambon⁶. Można więc z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że górna powierzchnia

⁵ G. Kapitän, *Elementi architectonici per una basilica dall relitto navale del VI secolo di Marzameni (Siracusa). Estato da XXVII corso di cultura sull'arte Ravennata e bizantina*, Ravenna 9/18, 1980, s. 109 - 112, ryc. 25, 26.

⁶ Średnica balkonu ambony z Marzameni wynosiła 1,695 m, a więc tyle samo co średnica dolnej strony ambony z Novae. Podobnie też jak balkon ambony z Novae również i tamten wykonany był z dwóch bloków marmuru, Kapitän, o.c. s. 109 - 110.

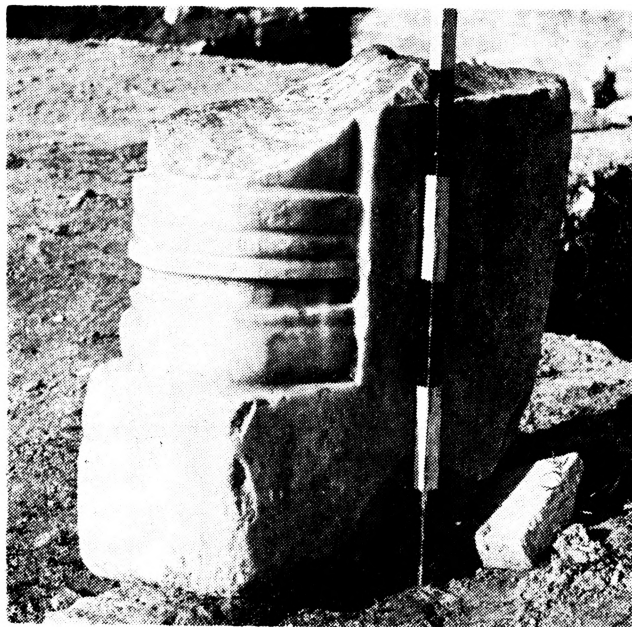

Ryc. 9. Novae. Kapitel podpory balkonu ambony. Fot. A. Biernacki

Ryc. 10. Novae. Dolna część podpory balkonu ambony. Strona frontowa. Fot. A. Biernacki

grubego na pół metra balkonu z Novae ułożonego na podporach znajdowała się na wysokości około 2,10 m nad posadzką bazyliki. Wysokość więc całej ambony wraz z balustradą balkonu wynosiła około 3,10 - 3,20 m. Istotna różnica pomiędzy podporami ambony z Novae a podporami ambony z Marzameni polega na tym, że te drugie wykonane były z bloków marmuru innych niż płyty balustrady schodów,

Ryc. 11. Novae. Dolna część podpory balkonu ambony. Strona tylna i przednia. Fot. A. Biernacki

podczas gdy podpory ambony z Novae, jak już było wspomniane, złączone były z płytami, które przy samej kolumnie miały też tę samą co trzon kolumny grubość lub były nawet nieco od trzonu grubsze, a dalej poprzez uskoki opracowane na frontowych stronach płyt traciły stopniowo na grubości. Minimalna grubość płyt zachowanych wraz z fragmentem kolumny wynosi 0,14 m, natomiast fragment płyty pochodzący zapewne z oprawy najniżej leżących stopni schodów ma już tylko 0,10 m grubości (ryc. 12). Trudno jest jednak na obecnym etapie odkryć w Novae stwierdzić, czy całe płyty osłaniające boki schodów wykonane były z jednego bloku marmuru łącznie z podporą, czy też może razem z podporą z jednego i tego samego bloku wykonano część osłony schodów nieznacznie tylko swoją szerokością przekraczającą szerokość najszerzych spośród zachowanych fragmentów (ryc. 8). Wykonanie bowiem łącznie z kolumną całej wielkiej szerokiej płyty, która tuż przy kolumnie sięgałaby wysokości ponad 3 m, byłoby trudnym zadaniem ze względu przede wszystkim na kruchość materiału.

Dotychczas odnaleziono kilka fragmentów płyt z oprawy schodów ambony, na podstawie których można stwierdzić, że płyty te pod względem kształtu i zewnętrznej dekoracji przedstawiały typ rozpowszechniony we wczesnobizantyjskich ambonach

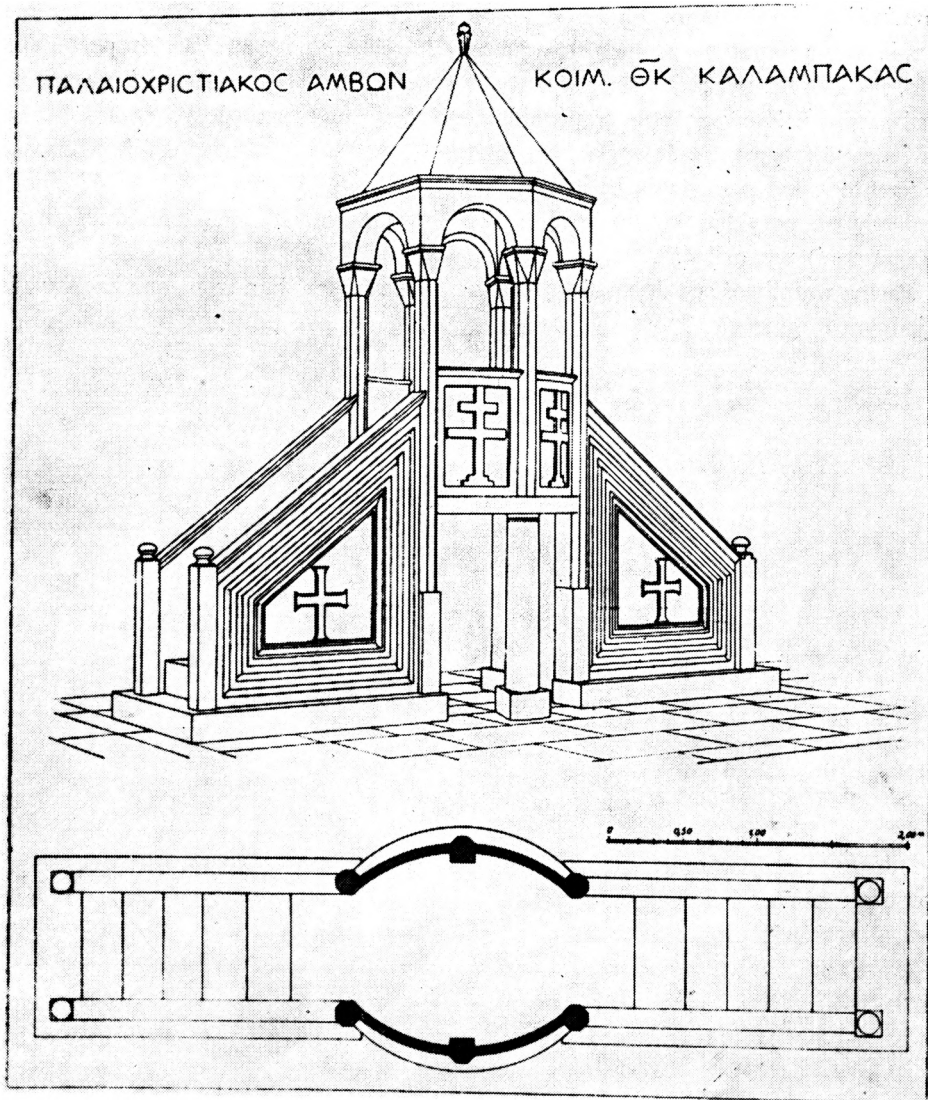
z podwójnymi schodami. Miały więc one kształt trapezoidalny, a po zewnętrznej stronie ramę opracowaną w prostoliniowych reliefach, otaczającą trapezoidalne pole, na którym był najczęściej wykuty w reliefie krzyż (ryc. 13) lub inny motyw symboliczny⁷. Z owego pola trapezoidalnego nie odnaleziono dotychczas w Novae ani jednego fragmentu. Jak wynika z kształtu i dekoracji paru spośród odkrytych fragmentów, kąt nachylenia balustrady schodów ambony wynosił około 47°, podczas gdy na przykład kąt nachylenia schodów ambony odkrytej na dnie morza (Marzameni) wynosił 45°.

Pewną wątpliwość co do swojego przeznaczenia budzi płyta wapienna zachowana w jednym fragmencie, która swoją dekoracją sugeruje, że powinna była należeć do

Ryc. 12. Novae. Fragment płyty balustradowej schodów ambony (?). Fot. A. Biernacki

⁷ Krzyż wykuty był m.in. na płytach oprawy schodów ambony z Marzameni. Kapitān, o.c., ryc. 18 na s. 100. W Muzeum Archeologicznym w Sofii znajdują się pozostałości ambony z dwustronnymi schodami, a wśród nich fragment płyty z balustrady schodów z wykutym w reliefie krzyżem. Zabytek ten nie był publikowany.

Ryc. 13. Ambona bazyliki w Kalampaka. Rekonstrukcja rysunkowa. Orlandos, o.c., s. 560, ryc. 526

oprawy schodów ambony (ryc. 14), zwłaszcza że jej grubość wynosząca 0,14 m odpowiada grubości marmurowej płyty przy podporze ambony (ryc. 8). Wapienna płyta mogła pochodzić z całkowicie kamiennej ambony wcześniejszej od ambony marmurowej. Gdyby istotnie tak było, pozostałoby do wyjaśnienia zagadnienie, dlaczego przy budowie nowej ambony, gdy równocześnie obficie wyposażano w marmur bazylikę, pozostawiono w jej wnętrzu elementy starszej ambony. Wydaje się wątpliwe (choć wykluczyć tego nie można), by zwykły szary kamień o nieco po-

Ryc. 14. Novae. Fragment dekorowanej płyty wapiennej (z balustrady schodów ambony?).
Fot. J. Kotecki

rowatej powierzchni połączono z jasnym marmurem w najbardziej wyeksponowanym obiekcie wewnątrz bazyliki, jakim była wielka ambona. Być może użyto wapienia przy jakiejś odbudowie ambony marmurowej, gdy nie dysponowano wprowadzanym z odległych kamieniołomów marmurem⁸.

Z balustrady schodów ambony mogą pochodzić trzy odkryte dotychczas fragmenty słupków marmurowych, chociaż równie prawdopodobne mogło być ich zastosowanie w przegrodzie ołtarzowej lub tronie biskupa. Najlepiej zachowany fragment o przekroju poziomym 0,22 m × 0,22 m, pochodzący z górnej części słupka (ryc. 15, 16), ma z jednej strony wykute pionowe wgłębienie przeznaczone do osadzenia w nim krawędzi płyty. Szerokość wgłębienia wynosi 0,043 m, głębokość 0,025 m. Przeciwna strona słupka jest gładko opracowana, natomiast na bocznych stronach występuje typowa dla tego rodzaju słupków w bazylikach wczesnobizantyjskich dekoracja żłobkowana. Górna powierzchnia słupka jest zniszczona, toteż nie ma tam śladów wgłębienia, jakie zachowało się na innym fragmencie słupka, a które było przeznaczone do umocowania w nim gałki zwieńczającej słupek. Kwadratowe wgłębienie o bokach długości 0,043 m głębokie jest na 0,04 m.

Do elementów ambony bazyliki należą trzy odkryte marmurowe bloki łukowatego kształtu, w tym dwa prawie w całości zachowane (ryc. 16 - 18). Jak dowodzą

⁸ Z podobnego jak w Novae marmuru wykonana była ambona w bazylice w Pirincede koło Warny, której pozostałości znajdują się w Muzeum Historii i Sztuki w Warnie.

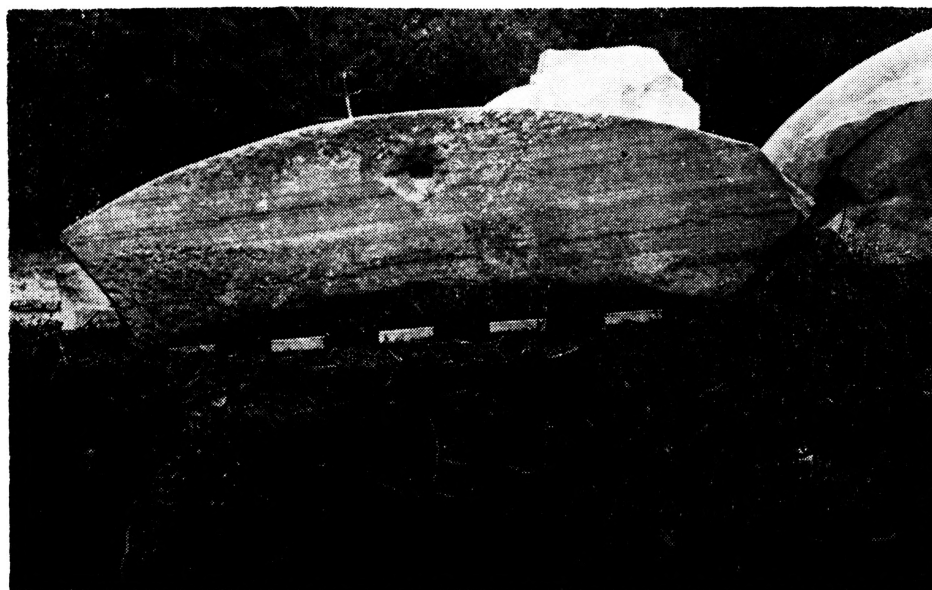
Ryc. 15. Novae. Fragment marmurowego słupka z balustrady schodów ambony (?). Fot. A. Biernacki

Ryc. 16. Novae. Marmurowy blok A z podstawy ambony. Strona górna. Powyżej fragment marmurowego słupka z balustrady schodów ambony. Fot. autor

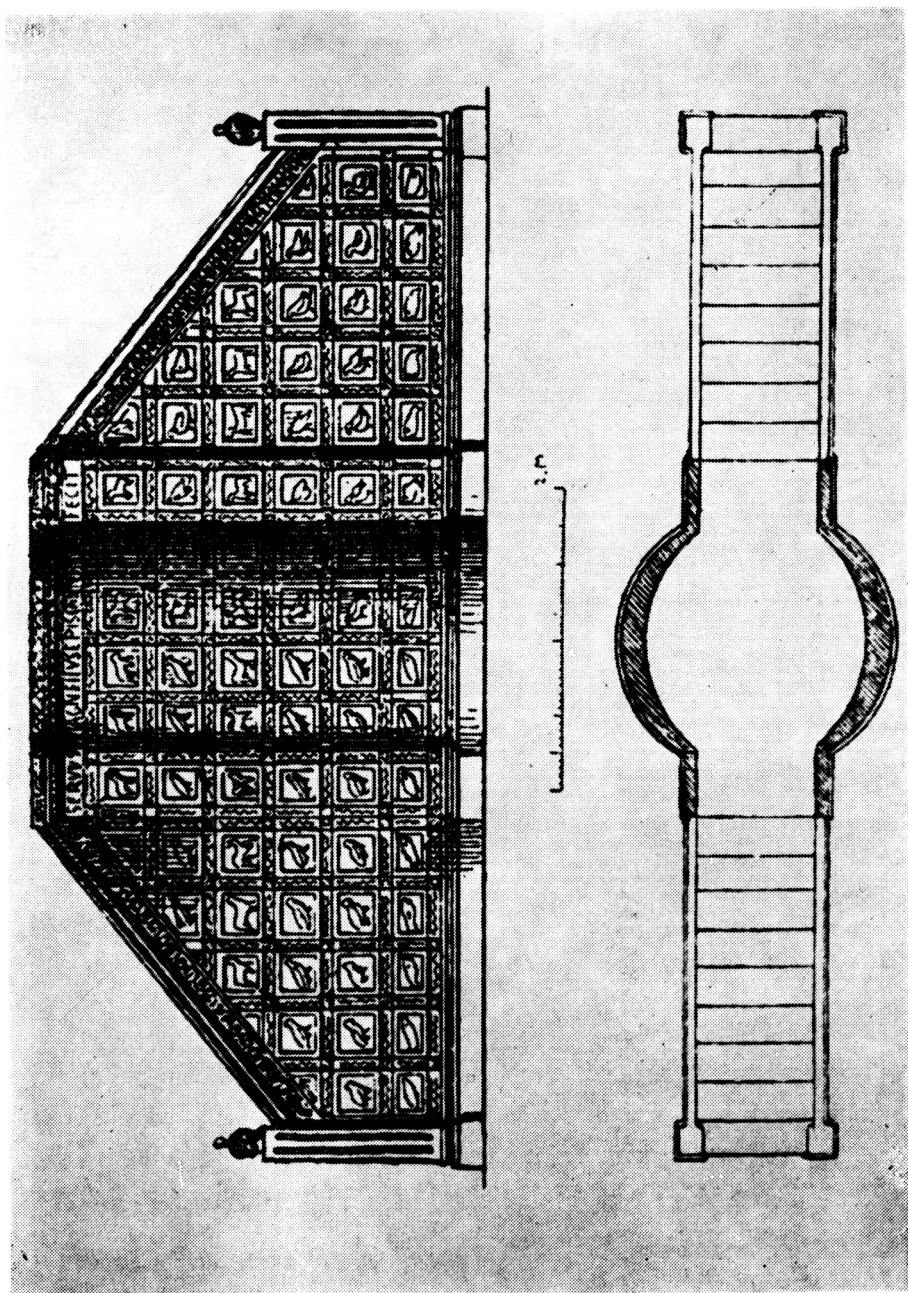

Ryc. 17. Novae. Marmurowy blok A z podstawy ambony. Strona dolna. Fot. autor

Ryc. 18. Novae. Marmurowy blok B z podstawy ambony. Strona dolna. Fot. autor

Ryc. 19. Rawenna. Ambona bazyliki Ursiana. Widok boczny i rzut poziomy. Orlandos, o.c., s. 556, ryc. 552

analogie, np. z ambony bazyliki Ursiana w Rawennie (ryc. 19)⁹, bloki te były pierwotnie ułożone na posadzce poniżej łukowatych boków balkonu, pomiędzy konstrukcjami schodów. Formą krzywizny odpowiadają one bokom kolistej części balkonu. Blok oznaczony na ryc. 16 i 17 literą *A* ma 1,43 m długości (długość maksymalna), 0,32 m szerokości (strona dolna) i 0,23 m grubości. Głębokość wewnętrznych łuków wynosi 0,10 m. Na dolnej, dość surowo opracowanej stronie, każdy z obu bloków ma wykute mniej więcej pośrodku prostokątne wgłębienia przeznaczone do osadzenia w nich czopa, który przytwierdzał blok do kamiennej posadzki. Na górnych stronach obydwu bloków wykute są w dwóch rzędach prostokątne wgłębienia przeznaczone zapewne do umocowania w nich ścianek osłaniających dolną część ambony, a być może też i słupków służących do podparcia kolistej, środkowej części balkonu. Wgłębienia wykute w rzędzie biegnącym bliżej przedniej profilowanej strony bloków są większe od wgłębień wykutych bliżej tylnej strony bloków. Te pierwsze mają wymiary: 0,075 - 0,095 m na 0,04 - 0,05 m przy głębokości wynoszącej 0,04 - 0,05 m. Długość trzeciego fragmentu bloku po zewnętrznej profilowanej stronie wynosi 0,67 m, po stronie wewnętrznej 0,50 m, szerokość u dołu wynosi 0,32 m, u góry 0,26 m, grubość 0,23 m. Spoczywająca na tych łukowatych blokach ścianka czy balustrada była prawdopodobnie usztywniona przez połączenie jej z kolumnami podpierającymi balkon, o czym zdaje się świadczyć wgłębienie wykute w trzonie kolumny z zachowanym kapitelem (ryc. 8).

Kilka zachowanych *in situ* płyt z podstawy pod ambonę wyznacza miejsce jej ustawienia na osi nawy środkowej. Już po odkryciu w 1980 r. w nawie głównej zachowanego na swoim pierwotnym miejscu na poziomie posadzki potężnego bloku o wymiarach 1,48 m × 0,95 m × 0,42 m (grubość), z wykutymi na jego górnej powierzchni wgłębieniami (ryc. 20), wysunąłem przypuszczenie, że blok ten mógł stanowić element podstawy pod ambonę¹⁰. Podczas sezonu wykopaliskowego 1982 roku w odległości 2,15 m na wschód od tego bloku dokładnie na osi nawy odkryte zostały na poziomie posadzki również *in situ* zachowane 4 płyty kamienne (ryc. 21, por. ryc. 1). Na górnej powierzchni dwóch największych spośród tych płyt oddzielonych od siebie mniejszymi płytami szerokości 0,26 m wykute są w pobliżu ich narożników regularnie rozmieszczone czworokątne wgłębienia. Dwa rzędy wgłębień biegną równolegle do podłużnej osi nawy. Odstępy między tymi rzędami wynoszą 0,75 m. Po umocowaniu więc na tych wgłębieniach słupków i płyt oprawy schodów pozostaje dla przejścia przestrzeń odpowiadająca swojej szerokością długości stopni wykutych po obu stronach balkonu (0,60 - 0,70 m). Na większej płycie o wymiarach 1,44 m × 1,00 m i grubości 0,30 m, pochodzącej z antycznej budowli i zawierającej fragment łacińskiej inskrypcji¹¹, w wykutych po jej wtórnym użyciu wgłębieniach zachowały się

⁹ Orlandos, o.c., s. 556, ryc. 522.

¹⁰ Parnicki-Pudełko, *Wczesnochrześcijańska bazylika*, s. 283, 285.

¹¹ Inskrypcję opublikował L. Mrozewicz, *Ein neuer Römischer Senator aus Novae (Moesia Inferior)*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 57, Bonn 1984, s. 179 - 180.

Ryc. 20. Novae. Kamienny blok fundamentowy ambony. Fot. autor

resztki metalowych czopów. Z drugiej dużej płyty zachowała się większa, zachodnia jej część o wymiarach 1,20 m × 0,80 m, grubości 0,25 - 0,30 m. Przy zachodnim jej brzegu znajdują się dwa wgłębienia. Ślady dwóch innych wgłębień widoczne są na wschodnim krańcu płyty, gdzie brakuje odłamanego jej fragmentu. Prawdopodobnie szerokość całej płyty wraz z niezachowanym fragmentem wynosiła około 1 m, co można wywnioskować z dwudziestocentymetrowej odległości wgłębień od brzegu na zachowanym fragmencie płyty. Przypuszczalnie po wschodniej stronie tej płyty leżała kolejna płyta z wgłębieniami na czopy, której fragment przesunięty z pierwotnego miejsca jej położenia został odkryty po południowo-wschodniej stronie płyt zachowanych *in situ*. Najprawdopodobniej na płytach tych założone były schody wiodące od strony prezbiterium na ambonę. Uwzględniając prawdopodobne położenie górnej powierzchni balkonu na wysokości około 2,10 m i przyjmując dla wszystkich stopni schodów wymiary stopni wykutych na krańcach balkonu (0,29 m szerokości i 0,21 m wysokości) należy przyjąć, że po zewnętrznych stronach balkonu musiało być założonych po 9 stopni. Wobec tego długość schodów po zewnętrznych stronach balkonu winna była wynosić po około 2,61 m. Przy tej długości schodów i ustalonej wyżej w przybliżeniu wysokości położenia balkonu kąt nachylenia schodów wynosiłby 36 - 37°, a więc zgodnie z kątem, który zdają się wyznaczać już uprzednio wspomniane fragmenty płyt z balustrady schodów.

Na odkrytym w 1980 r. potężnym bloku (ryc. 20) najprawdopodobniej ustawiona była podpora podtrzymująca południowo-zachodni narożnik balkonu. Należy

Ryc. 21. Novae. Kamienne płyty fundamentowe schodów ambony.
Widok od zachodu. Fot. A. Biernacki

zaznaczyć, że prostokątne wgłębienia na tym bloku leżą dokładnie na tej samej linii co południowy rząd wgłębień na blokach założonych o parę metrów dalej na wschód. Odpowiadają one swoim kształtem wgłębieniom wykutym na dolnej stronie podpór, ale są od tamtych dwukrotnie szersze (10 cm do 5 cm), toteż wzajemny ich związek nie przedstawia się jasno.

Przyjmując punkt widzenia patrzącego na ambonę, czy to od strony południowej czy też od północnej, musimy stwierdzić, że dwie spośród trzech zachowanych dolnych części marmurowych podpór pochodzą z lewej strony ambony, trzecia natomiast pochodzi ze strony prawej. Nie jest jednak możliwe dokładne ustalenie dla każdego z nich pierwotnego miejsca ustawienia w ambonie. Nie zachowała się płyta, na której powinna być ustawiona podpora podtrzymująca północno-zachodni narożnik balkonu. Wschodnie podpory balkonu zapewne były ustawione na zachodniej części największej płyty, w rzędzie płyt zachowanych *in situ*.

Należy się spodziewać, że podczas kolejnych sezonów wykopaliskowych uda się odnaleźć w jamach poniżej posadzki nawy środkowej dalsze elementy ambony,

które mogą się przyczynić do uzupełnienia i ewentualnego poprawienia obecnie przedstawionej jej rekonstrukcji.

Marmurowa ambona bazyliki biskupiej w Novae pochodzi niewątpliwie z okresu po przebudowie kościoła w VI w., zapewne z czasów panowania Justyniana Wielkiego, który – zgodnie ze świadectwem Prokopiusza¹² – miał rozwinąć żywą działalność budowlaną, między innymi i na terenie Mezji Dolnej. Najprawdopodobniej też wówczas powstało całe marmurowe wyposażenie wnętrza bazyliki, z którego zachowały się liczne, chociaż przeważnie tylko drobne fragmenty.

THE PULPIT IN THE EARLY-CHRISTIAN EPISCOPAL BASILICA AT NOVAE

Summary

During the excavations campaigns in 1980 and 1982 the archaeological expedition of the Adam Mickiewicz University in Poznań led by the author of this paper came across the marble fragments of the pulpit of the early-Christian episcopal basilica in Novae (Bulgaria). On the basis of these remains the author has made the drawing reconstructions of the down- and upper sides of the pulpit-balcony as the hypothetical reconstructions of the horizontal plane and of the side view of the entire pulpit, too (Figs 5 - 7). The greatest fragments belonged to the pulpit-balcony. Therefore the reconstruction of this object shall be rather true. The main part of the balcony was in the shape of a circle 1,69 m in diameter of its down surface and 2,09 m of the upper surface. At the opposite sides of the circular part of the balcony there were two rectangular projections 0,76 m in length and 1,05 m in width which originally lay on the marble columns supporting the balcony. At the ends of these projections there were cut out the upper steps of the stairs leading from two sides on the balcony. The down surface of the balcony was hollowed in the form of a bowl about 0,30 m in depth and 1,24 m in diameter. The central part of the inner surface of the „bowl” was decorated with the relieved monogram of Jesus Christ in a circlet. The thickness of the balcony was 0,50 m. The height of the columns preserved in some fragments (Figs 8 - 11) was about 1,60 m therefore the upper surface of the balcony lay about 2,10 m over the floor of the church. The columns were together with the slabs curtailed the steps cut out from one marble block. Only some small fragments remained from these slabs (Fig. 12). The carving decoration on the slabs shows that the stairs were pitched under the angle of 37°.

Nearby the fragments of the balcony there are uncovered three arcued marble blocks which were elements of the base of the pulpit and they lay originally on the pavement of the main nave under the arcuated border of the balcony (Figs 15 - 17). On the E - W axis of the central nave of the basilica there are preserved in situ on the level of the pavement stone plates with the hollowings on their upper surfaces. They are undoubtedly elements of the foundation of the pulpit and its stairs (Figs 20, 21).

The marble pulpit has been constructed probably during the reign of Justinian the Great.

¹² Procopius Caesariensis, *De aedificiis*, IV 11. Hipotezę o budowie marmurowej ambony w Novae za czasów Justyniana Wielkiego potwierdza m.in. fakt, że ten sam typ reprezentowała ambona zbudowana za jego rządów (ok. 562 - 563) w kościele św. Zofii w Konstantynopolu. Ambona ta wprawdzie nie istnieje obecnie, ale jest znana ze szczegółowego opisu Pawła Silentiariusza, *Description ambonis S. Sophiae*.